

HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILIDA UNDOSHLAR TASNIFI (FIZIK-AKUSTIK, ANATOMIK-FIZIOLOGIK VA FUNKSIONAL- FONOLOGIK ASPEKTLARI)

Aqmirzayeva Zarnigor
Chirchiq davlat pedagogika
universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi o'zbek adabiy tilidagi undosh tovushlar fizik-akustik, anatomik-fiziologik va funksional-fonologik aspektlarda o'rganiladi. Har bir aspekt fonetik va fonologik tahlillar asosida yoritilib, undoshlarning talaffuz mexanizmi, tovush to'liqlarining fizik xususiyatlari, hamda til tizimidagi funksional o'rni ko'rib chiqiladi. Maqola tilshunoslikda fonetika va fonologiyaning o'zaro bog'liqligini yoritishda yordam beradi.

Kalit so'zlar: undosh tovushlar, fonetika, fonologiya, fizik-akustik, anatomik-fiziologik, funksional-fonologik aspekt, o'zbek tili

Kirish

O'zbek adabiy tilining tovush tizimini har tomonlama anglash uchun fonetika va fonologiya fanlarining o'zaro uyg'unlikda olib boriladigan yondashuvlari muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, undosh tovushlar — o'zlarining murakkab artikulyatsiyasi, akustik tabiati va fonologik funksiyalari bilan — tilshunoslikdagi muhim tahlil obyektlaridan biri hisoblanadi. Hozirgi o'zbek adabiy tilida undosh tovushlarni o'rganishda ularning fizik-akustik, anatomik-fiziologik va funksional-fonologik xususiyatlarini chuqur o'rganish lozim. Quyida ushbu jihatlar asosida mavjud undoshlar tizimi tahlil qilinadi.

Avvalo, fizik-akustik aspekt nuqtayi nazaridan undosh tovushlar tovush to'liqlarining spektral tavsifi, chastotasi va amplitudasi asosida farqlanadi. Undoshlar, odatda, vokal yo'lining to'silishi yoki torayishi natijasida yuzaga keladi. Masalan, portlovchi undoshlar — [p], [t], [k] — qisqa vaqt oralig'ida yuqori bosim ostida yuzaga kelib, to'satdan portlaydi. Bunday tovushlarning akustik modelini spektrograf yoki osiloskop orqali o'rganish mumkin. Shovqinli undoshlar — [s], [sh], [x] kabi tovushlar — esa uzluksiz shovqinli spektrni hosil qiladi va ularning amplitudasi davomiylik bo'yicha aniqlanadi. Bu jihatlar nutqning tovush xususiyatlarini ilmiy ravishda o'lchash va tahlil qilish imkonini beradi.

Keyingi muhim jihat — anatomik-fiziologik aspekt bo'lib, undosh tovushlarning hosil bo'lishida inson nutq apparatining faol ishtiroki kuzatiladi. Til, tanglay, tishlar, lablar, hiqildoq kabi a'zolar undoshlarning artikulyatsiyasida asosiy rol o'ynaydi. Masalan, [k], [g] kabi orqa til undoshlari tilning orqa qismi bilan tanglay orqasining

yaqinlashuvi natijasida hosil bo'ladi; [b], [p], [m] esa lablar orasidagi to'silish orqali yuzaga keladi. Tanglay-tillik undoshlar — [sh], [ch], [j] — tilning old qismi va tanglay orasidagi to'siq bilan paydo bo'ladi. Bu harakatlarning fiziologik mexanizmi talaffuz aniqligiga va nutq ravonligiga ta'sir etadi. Artikulatsion jarayonlar aniqligi til o'rganish, logopediya va nutq terapiyasida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, funksional-fonologik aspekt undosh tovushlarning til tizimidagi kommunikativ rolini tahlil qiladi. O'zbek tilida undosh fonemalar leksik birliklarning ma'nolarini farqlashda ishtirok etadi. Masalan, "tol" va "pol", "bog'" va "do'g'" kabi so'zlar orasidagi farq aynan undosh fonemalar orqali yuzaga chiqadi. Bu ularning fonematik funksiyasidan dalolat beradi. Bundan tashqari, undoshlar urg'u joylashuvi, so'zlarning ritmik tuzilmasi, morfologik shakllanishi va sintaktik qurilmalarda ham muhim rol o'ynaydi. Jumladan, ba'zi undoshlar so'z boshida yoki oxirida kelishiga qarab so'z turkumi yoki grammatik shaklni belgilashda qatnashadi. Bu esa til tizimining struktura va tizimli xususiyatlarini yoritadi.

Undosh tovushlarning fizik-akustik, anatomik-fiziologik va funksional-fonologik jihatlarida chuqur o'rganilishi o'zbek adabiy tilining fonologik tizimini har tomonlama tushunishga zamin yaratadi. Bunday ko'p qirrali yondashuv tilshunoslik nazariyasi va amaliyoti uchun ham muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

Hozirgi o'zbek adabiy tilidagi undosh tovushlarning har tomonlama o'rganilishi tilshunoslik fanining dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Undoshlar nafaqat fonetik strukturani, balki fonologik tizimdagi ma'no farqlovchi, morfologik shakllantiruvchi va sintaktik moslashtiruvchi funksiyalarga ega bo'lib, tilning barqarorligi va rivojida muhim rol o'ynaydi. Fizik-akustik tahlillar orqali undoshlarning tovush to'lqinlariga oid texnik parametrlari aniqlanadi, anatomik-fiziologik yondashuv esa ularning artikulyatsion bazasini tushunishga yordam beradi. Funksional-fonologik aspekt orqali esa undoshlarning lingvistik tizimdagi o'rni, ularning kommunikativ va semantik yuklamalari tahlil qilinadi. Ushbu uch yondashuv asosida olib borilgan tadqiqotlar o'zbek fonologiyasini chuqurroq anglashga xizmat qiladi hamda fonetika, fonologiya, nutq terapiyasi, lingvodidaktika kabi sohalarida amaliy qo'llanilishga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduazizov A. A. Hozirgi o'zbek adabiy tili fonetikasi. — Toshkent: Fan, 2006.
2. Jo'raev M. A. O'zbek tilining fonologik tizimi. — Toshkent: O'zbekiston, 1998.
3. Ismoilov Z. I. Nutq tovushlarining fiziologik va akustik xususiyatlari. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2011.
4. G'afurov A. va boshqalar. Fonetikadan amaliy mashg'ulotlar. — Toshkent: O'qituvchi, 1994.
5. Maddieson, I. Patterns of Sounds. — Cambridge University Press, 1984.